

UDK:102.3

Abduhalil SODIQOV,

Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi,

Ishoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti stajyor-o'qituvchisi

E-mail: sodiqovabduhalil1993@gmail.com

DSc, professor T.Ismoilov taqrizi asosida

MAFKURA TUSHUNCHASI VA EVOLYUTSIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mafkura tushunchasi, uning etimologiyasi va tarixiy evolyutsiyasi tadqiq etilgan. Maqolada mafkuraning qadimgi davrlardan bugungi kungacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari, uning jamiyat va davlat hayotidagi o'rni hamda funksiyalari yoritilgan. Mualliflar mafkuraviy qarashlarning antik davrdan hozirgi davrgacha bo'lgan evolyutsiyasini tahlil qilib, har bir tarixiy bosqichdagi asosiy g'oyalar, tushunchalar va ularning namoyondalari haqida ma'lumot bergan. Shuningdek, maqolada mafkuraning birlashtiruv, dasturiy, yo'l ko'rsatish beruvchi, safarbar etuvchi, manipulyatsiya qiluvchi hamda himoya funksiyalari ham ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida mafkura evolyutsiyasining jamiyat taraqqiyotiga ta'siri, aqidaparastlik va totalitarizm kabi salbiy shakllarning xavfi, hamda milliy mafkuraning bugungi kundagi ahamiyati to'g'risida xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: Mafkura, evolyutsiya, g'oya, jamiyat, ijtimoiy guruh, mafkuraviy funksiyalar, qadriyatlar, tarixiy bosqichlar, milliy mafkura, mafkuraviy jarayonlar.

КОНЦЕПЦИЯ И ЭВОЛЮЦИЯ ИДЕОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье исследуется понятие идеологии, ее этимология и историческая эволюция. В статье освещены этапы развития идеологии от древних времен до наших дней, её роль и функции в жизни общества и государства. Авторы анализируют эволюцию идеологических взглядов от античности до современности, предоставляя информацию об основных идеях, концепциях и их представителях на каждом историческом этапе. Также в статье рассматриваются объединяющая, программная, направляющая, мобилизующая, манипулятивная и защитная функции идеологии. В результате исследования сформулированы выводы о влиянии эволюции идеологии на развитие общества, опасности таких негативных форм как догматизм и тоталитаризм, а также о значении национальной идеологии в современном мире.

Ключевые слова: Идеология, эволюция, идея, общество, социальная группа, идеологические функции, ценности, исторические этапы, национальная идеология, идеологические процессы.

CONCEPT AND EVOLUTION OF IDEOLOGY

Annotation

This article explores the concept of ideology, its etymology, and historical evolution. The paper highlights the developmental stages of ideology from ancient times to the present day, its role and functions in the life of society and the state. The authors analyze the evolution of ideological views from antiquity to modern times, providing information about the main ideas, concepts, and their representatives at each historical stage. The article also examines the unifying, programming, guiding, mobilizing, manipulative, and protective functions of ideology. As a result of the research, conclusions are drawn about the impact of ideological evolution on the development of society, the dangers of negative forms such as dogmatism and totalitarianism, as well as the importance of national ideology in today's world.

Key words: Ideology, evolution, idea, society, social group, ideological functions, values, historical stages, national ideology, ideological processes.

Kirish. Mafkura evolyutsiyasi – muayyan maqsad va manfaatlarni ifoda etuvchi g'oyaviy-nazariy qarashlar tizimining vujudga kelishi, rivojlanishi va intihoga yetishi jarayonini ifodalovchi tushuncha hisoblanadi. Har qanday mafkura jamiyatda yangi paydo bo'lgan ijtimoiy-siyosiy kuchlarning talab-ehtiyojlari va maqsad-muddaolarini ifoda etuvchi yangi g'oyaviy tizim sifatida vujudga keladi. Mafkura evolyutsiyasi davrida millat yoki harakatning yetakchi kuchlari, siyosiy arboblari, mafkurachilari ijtimoiy ongda orzu-intilish va ruhiyatda his-tuyg'ularni bir tizimga soladigan ta'limot va dasturlar yaratadilar. G'oyaviy tarbiya vositalari va faollari orqali bu g'oyalar ongga va ruhiyatga singdiriladi. Bu g'oyalar ko'pchilik ongini egallagach, ularni harakatga keltirib, maqsad sari yetaklaydigan kuchga aylanadi. Mafkura bu jamiyat rivojida asosiy vazifani bajaruvchi vosita

hisoblanadi. Insonlar ma'lum bir maqsadlarga erishish uchun ma'lum bir mafkura ostida birlashib faoliyat olib borishgan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Mafkura atamasiga turli davrlarda, turli manba va lug'atlarda turlicha ta'riflar keltirilgan. Quyida shulardan namunalar keltiramiz. Mafkura (arab. fikrlar majmui) — muayyan ijtimoiy guruh, qatlam, millat, jamiyat, davlatning manfaatlari, orzulari, maqsadlari ifodalanagan qarashlar va ularni amalga oshirish tizimi. Unda manfaatlari ifodalanayotgan guruh va qatlamlarning o'tmishi, bugungi kuni va istiqboli o'z ifodasini topadi. Mafkura har qanday jamiyat hayotida zarur. Insoniyat tarixida turli-tuman mafkuralar bo'lgan. Turli xalqlar va ijtimoiy kuchlarning g'oyaviy rahnamolari, mutafakkir va arboblari o'zlarining manfaat va maqsadlaridan kelib chiqib mafkuraviy ta'limot va dasturlar ishlab chiqqanlar. Mafkura insoniyat tarixida juda muhim va markaziy tushunchalardan biri bo'lib, u jamiyat

taraqqiyoti, uning ma'naviy, siyosiy va iqtisodiy jarayonlarini tushinishda katta rol o'ynaydi. Mazkur tushuncha qadimgi davrlardan boshlab turli tarixiy bosqichlarda rivojlanib, o'zining xilma-xil shakllarini namoyon qilgan. Mafkura so'zining kelib chiqishi lotin tilidagi "idea" (g'oya) atamasiga borib taqaladi. Lotin tilida "idea" so'zi aslida "ko'rish" yoki "tasavvur qilish" ma'nosini anglatgan. Uning nazariy jihatlarini turli ilmiy maktablar, faylasuflar va ijtimoiy-siyosiy oqimlar tomonidan turlicha talqin qilinib, muayyan davr va madaniy sharoitga moslashib borgan.

Ko'plab falsafiy lug'atlarda mafkura tushunchasi yoritilgan bo'lib, ularning birida arabchadagi «mufakkir» «mufakkiratun» so'zlaridan olinganligi, chuqur ma'noli, teran mazmunli fikr ma'nolarini bildirishi haqida aytib o'tilgan. Mafkura tushunchasini ta'riflashda falsafiy adabiyotlar va lug'atlarda bir qancha fikrlar beriladi. Mafkura tushunchasiga faylasuf olimlar tomonidan berilgan. ta'riflar shakl va mazmun jihatidan har xil. Mafkuraga jamiyatdagi muayyan siyosiy, huquqiy, ahloqiy, diniy, badiiy, falsafiy, ilmiy qarashlar, fikrlar va G'oyalar majmuidir, — deb ta'rif beriladi. Ularning barchasida jamiyatdagi muayyan siyosiy, falsafiy, huquqiy, ahloqiy, diniy, badiiy, ilmiy qarashlar, fikrlar, g'oyalar majmui sifatida asoslab beriladi.

Qadimgi davrlarda mafkura asosan diniy va mifologik tushunchalar orqali ifodalangan. Ushbu davrda mafkura ijtimoiy hayotda mavjud tartiblarni saqlash va jamiyatning ma'naviy birligini ta'minlash vositasi sifatida xizmat qilgan. Masalan,

qadimgi Misrda fir'avnlr hokimiyatining ilohiyligi mafkuraviy asos sifatida talqin qilingan. Shu bilan birga, qadimgi Yunonistonda falsafiy maktablarning rivojlanishi mafkuraning mantiqiy va nazariy asosi shakllanishiga turtki bo'lgan. Masalan, Platonning "Ideyalar olami" haqidagi ta'limoti qadimgi yunon mafkurasining asosi bo'lib, unda adolat, go'zallik va bilim kabi tushunchalar umumbashariy qadriyatlar sifatida talqin qilingan. Aristotel esa ijtimoiy tuzumning tabiiyligi va insonning ijtimoiy mavjudot sifatidagi mohiyatini ta'kidlagan. Bundan tashqari, qadimgi Hindiston mafkurasida Vedalar va Upanishadlar kabi diniy matnlarga asoslangan. Ushbu matnlarda koinotning paydo bo'lishi, insonning yashash maqsadi va karmaga asoslangan taqdir tushunchalari yoritilgan. Hinduizm va buddizm g'oyalari jamiyatni boshqarishda va shaxsiy ma'naviy kamolotga erishishda muhim rol o'ynagan. Xitoyda esa Konfutsiy va Lao-Tszi ta'limotlari mafkuraviy asos sifatida xizmat qilgan. Konfutsiy g'oyalari ijtimoiy tartibni, oilaviy aloqalarni va axloqiy tamoyillarni mustahkamlashga qaratilgan edi. Daoizm esa insonning tabiiy uyg'unlikda yashashini targ'ib qilgan. Qadimgi davrda Xitoy faylasufi Lao Szining "Shamoal qaysi tarafga essa mayssa o'sha torafga qarab yotadi" nomli mashhur

iborasi o'z davrida Xitoy mamlakatining bosh g'oyasi va mafkurasiga aylangani ham tarixan mafkuralar xukmdor va ma'lum bir siyosiy guruhlarining davlat boshqaruvidagi quroli bo'lganligidan darak beradi. Qadimgi davr mafkurasida o'z davrining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sharoitlariga mos ravishda shakllanib, jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur ta'sir ko'rsatgan.

O'rta asr davrida mafkura asosan diniy ideologiyalar bilan bog'liq bo'lib, xristianlik va islom mafkurasida bu davrda asosiy o'rinni egallagan. Diniy mafkuralar ijtimoiy hayotning deyarli barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatib, davlat boshqaruvi, axloqiy meyorlar va madaniyat rivojida muhim ahamiyat kasb etgan. Musulmon Sharqida "Kalom" ilmi va falsafiy qarashlar mafkuraviy taraqqiyotda muhim rol o'ynagan. Imom G'azzoliy, Ibn Sino va Farobiy kabi mutafakkirlar inson va jamiyat haqidagi diniy-falsafiy g'oyalarni rivojlantirgan. Imom G'azzoliy o'zining "Ithyou ulum ad-din" asarida diniy mafkuraning axloqiy asoslarini yoritib, jamiyat hayotida ma'naviyatning ahamiyatini asoslab bergan. Ibn Sino esa falsafa va dinning uyg'unligini ko'rsatib, inson tafakkuri va erkinligini olg'a surgan. O'rta asr mafkurasida nafaqat diniy, balki ijtimoiy va siyosiy hayotni boshqarishda ham katta ahamiyatga ega bo'lgan. Bu davrda mafkura jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish va davlatning diniy asoslariga moslashgan boshqaruv tizimini qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida xizmat qilgan.

Muhokama. Demak mafkura — muayyan ijtimoiy guruh yo qatlamning, millat yoki davlatning, jamiyatning ehtiyojlarini, maqsad va intilishlarini, ijtimoiy ma'naviy rivojlanish prinsiplarini ifoda etadigan g'oyalar, ularni amalga oshirish usul va vositalari tizimidir. Unda manfaatlari ifodalangan ijtimoiy kuchlar va qatlamlarning o'tmishi, bugungi kuni va istiqboli o'z ifodasini topadi. Har qanday nazariya yoki ta'limot bir tizimga solingan toylar majmuidan iborat bo'ladi. Shu sababli dunyoqarashning negizini va muayyan ishonche'tiqodning asosini ham g'oyalar tashkil etadi. Mafkuralar paydo bo'lishiga turli xil sabablari bor. Bu o'z-o'zidan turli xil rivojlanish jarayonlarini boshdan kechiradi. Bular mafkuralarning turli xil ildizlar orqali paydo bo'lishiga olib keladi. Biz mafkuralarning turli xil ildizlari xaqida ma'lumot berishga xarakat qilamiz.

Insoniyat tarixida turli shakldagi juda ko'plab mafkuralar yaratilgan, xilma-xil ijtimoiy-siyosiy kuchlar, o'z g'oyalari va ta'limotlari orqali, maqsad va niyatlariga yetishmoq uchun intilgan. Mafkuralar mohiyatiga ko'ra, falsafiy, dunyoviy, diniy va boshqa turli ta'limotlar asosida yaratiladi. Turli-tuman ijtimoiy-siyosiy kuchlar o'z mafkuralarini yaratishda siyosiy g'oyalar bilan birga, diniy oqimlar va ilm-fan yutuqlariga tayanishi, ulardan nazariy asos sifatida foydalanishi mumkin.

Quyidagi keltirilgan jadvalda Mafkuraviy qarashlar evolyutsiyasi davr nuqtai nazaridan o'z aksini topgan.

Davr	Asosiy g'oyalar va tushunchalar	O'ziga xos jihatlar	Namoyondalar
Antik davr	Dunyoni tushunish va ma'naviylikni asoslash orqali insoniyat taraqqiyoti haqida ilk mafkuraviy qarashlar.	Falsafiy tushunchalar asosida insoniyat va tabiat uyg'unligi izlanishi.	Aristotel, Platon, Konfutsiy.
O'rta asrlar	Mafkura din va ilohiyot asosida shakllanib, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarga urg'u berilgan.	Mafkura diniy e'tiqodga asoslangan; ijtimoiy hayotda dinning ustuvorligi.	Avitsenna (Ibn Sino), Al-Farobiy, Al-Buxoriy, Imom Termiziy.
Yangi davr	Inson huquqlari, ilm-fan taraqqiyoti va ijtimoiy erkinlik g'oyalari paydo bo'ldi.	Fanda progressiv qarashlar, inson erkinligi va individualizmga e'tibor kuchaydi.	Dekart, Lok, Russo, Ulug'bek.
XX asr	Mafkura siyosiy jarayonlar va turli nazariy oqimlar (kommunizm, liberalizm, natsionalizm) bilan bog'liq bo'ldi.	Mafkuraviy kurashlar global tus oldi; siyosiy mafkuralar insoniyat taraqqiyotini belgilab berdi.	Marks, Lenin, Gandi, Muhammad Iqbol.
Hozirgi davr	Globalizatsiya, innovatsiya, inson huquqlari va ekologik	Turli milliy, diniy, ekologik va global masalalar integratsiyasi;	YUNESKO, turli xalqaro tashkilotlar.

	masalalar markaziy o'ringa chiqdi.	axborot texnologiyalari ta'siri.	
--	------------------------------------	----------------------------------	--

Mafkura evolyutsiyasining mohiyati shundaki, bunda biron-bir mafkuraviy tizim yagona ilmiy, eng adolatli, jamiyatdagi barcha qatlamlar manfaatlarini ifoda etuvchi mafkura deb e'lon qilinadi. Mafkura evolyutsiyasi shundaki, o'zining mohiyati yoki biron-bir jihati bilan undan farq qiluvchi g'oyalalar, qarashlar, mafkuralar yot va dushman mafkuralari sifatida qaraladi. Oqibatda millionlab kishilarda mutelik, loqaydlik, boqimandalik, mahdudlik, o'zga g'oyalarga hadiksirab qarash ruhiyati shakllanadi, jamiyatning ma'naviy rivojiga, ilm-fan ravnaqiga jiddiy zarar yetkaziladi. Tarixda mafkura evolyutsiyasining eng ko'p tarqalgan shakli aqidaparastlikdir. Bunday mafkuralar Osiyo va Yevropa davlatlari tarixida muayyan davrlarda hukmronlik qilgan. O'rta asrlarda G'arbdagi aqidaparastlik mafkurasi (inkvizitsiya) hurfikrlilik rivojiga, jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qilib keldi. Yuzlab allomalar, aql-zakovat sohiblari uning qurboniga aylandi. Bunday salbiy an'ana kommunistik mafkura hukmronligi davrida ham davom ettirildi, ko'plab moddiy va ma'naviy yo'qotishlarga sabab bo'ldi. G'arbdagi yuzaga kelgan fan va texnikaning yangi yutuqlari ko'r-ko'rona inkor etildi, genetika va kibernetika, politologiya, konfliktologiya, aksiologiya kabi fanlar "reaksion" va "soxta" deb e'lon qilindi. Psixologiya, sotsiologiya, kulturologiya, semiotika, bionika, informatika nazariyasi, ergonomika kabi fan sohalari yetarli darajada rivojlana olmadi. Aksariyat milliy qadriyatlar, urf-odat, an'analar eskilik sarqiti deb e'lon qilindi. Natijada ko'plab madaniyat durdonalari izziz yo'qolib ketdi. XX asrning 30-yillarida Italiya va Germaniyada fashizm ham ana shunday hukmron mafkura darajasini egallagan edi. Uning oqibatida dunyodagi millionlab insonlarning boshiga cheksiz kulfatlar yog'ildi. Bu esa ijtimoiy falsafiy jihatdan tahlil qilinganda mafkuraviy jarayonlar nozik va qaltis masala ekanligidan darak beradi.

Milliy mafkura jamiyatning rivojlanishida muhim g'oyaviy tizim bo'lib, uning barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan ko'plab funksiyalarni bajaradi. Bu funksiyalar ijtimoiy tizimning birligini saqlash va rivojlantirishda markaziy rol o'ynaydi. Bu funksiyalar quyidagilar:

Birlashtiruvchi funksiyasi – jamiyatning turli qatlamlarini yagona g'oya atrofida birlashtiradi, ijtimoiy birlik va hamjihatlikni mustahkamlaydi.

Dasturiy funksiyasi – jamiyat taraqqiyotining strategik yo'nalishlarini belgilaydi va rivojlanishning uzoq muddatli maqsadlarini shakllantiradi.

Yo'l ko'rsatish beruvchi funksiyasi – jamiyat a'zolariga to'g'ri yo'l ko'rsatib, ularga mafkuraviy tamoyillar asosida yo'nalish beradi.

Safarbar etuvchi funksiyasi – jamiyatning intellektual va ma'naviy salohiyatini safarbar qilish orqali milliy taraqqiyotga xizmat qiladi.

Manipulyatsiya qiluvchi funksiyasi – turli mafkuraviy tahdidlarga qarshi turish va axborot urushlarida jamiyatning mafkuraviy barqarorligini ta'minlash uchun muhim vosita hisoblanadi.

Himoya funksiyasi – jamiyatni turli mafkuraviy va axborot xurujlaridan himoya qiladi, milliy qadriyatlar va madaniy merosni saqlab qolishga xizmat qiladi.

Mazkur jihatlar davlat siyosatida ham o'z aksini topmoqda. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Jamiyatimizda aholi, ayniqsa, yosh yigit-qizlarimizning ma'naviy va ma'rifiy saviyasini doimiy yuksaltirish – birinchi darajali ahamiyatga egadir." Shu bois, O'zbekistonda "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" degan dasturiy g'oya asosida yoshlarni ona yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularda tashabbuskorlik, fidoyilik va yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Mafkura evolyutsiyasi jamiyatlar va davlatlar tarixida doimiy ravishda rivojlanib kelgan. Har bir davrning o'ziga xos mafkuraviy qarashlari va g'oyalari mavjud bo'lib, ular ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy tizimlarning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Mafkura, o'z navbatida, jamiyatni birlashtirishi yoki uni ajratishi mumkin, ularning maqsadlari va manfaatlariga mos ravishda yuksak maqsadlar sari intilish imkonini beradi. Biroq, mafkura evolyutsiyasida aqidaparastlik va totalitarizm kabi salbiy shakllar ham mavjud bo'lib, ular jamiyatni zaiflashtirishi va taraqqiyotga to'siq bo'lishi mumkin. Shuning uchun mafkura tarixi va uning evolyutsiyasi ijtimoiy, siyosiy va ilmiy jihatdan diqqat bilan o'rganilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Ataxanov B.T., Isabayev M.B. Fuqarolik Jamiyati Fanidan Atamalar Lug'ati T/-170b
2. Karimov, I. Ma'naviyat yulduzi. 2010 y. Toshkent: O'zbekiston. 155b
3. Nuriddinov, H. Mafkuraviy jarayonlarning tahlili. 2015 y. Toshkent: Yangi asr avlodi
4. <https://oyina.uz/uz/teahouse/>
5. Taylor. Philosophy in Ancient Greece. London: Routledge. 2016 y
6. Nasriddinov S. Islom falsafasi va madaniyati. Toshkent: "O'zbekiston". 2018 y